

Weekblad als wapen

Volk en Vaderland als strijdmiddel van de NSB voor de Provinciale Statenverkiezingen van 1935

Student: Nouri Vorstermans

Studentnummer: s1061669

Begeleider: dr. A.F. Petterson

Bachelorscriptie Geschiedenis

Faculteit der Letteren

Datum van afstuderen: 15 augustus 2025

samenvatting:

In deze bachelorscriptie staat centraal hoe de NSB via het weekblad *Volk en Vaderland* trachtte Nederlandse politieke partijen, schrijvende pers en vakbonden te delegitimeren in de verkiezingscampagne voorafgaand aan de Provinciale Statenverkiezingen van april 1935. Hierbij wordt gebruikgemaakt van via Delpher beschikbare uitgaven van *Volk en Vaderland* uit de periode 6 oktober 1934 tot en met 17 april 1935. Artikelen uit deze periode worden geanalyseerd aan de hand van vijf de-legitimerende categorieën die sociaal-politiek psycholoog Daniel Bar-Tal heeft vastgesteld. Dit zijn karakterisering van eigenschappen, verstoting, het gebruik van politieke etiketten, dehumanisering en het vergelijken van groepen. In dit onderzoek komen vooral de eerste drie categorieën naar voren in de onderzochte bronnen. *Volk en Vaderland* zette tegenstanders onder meer weg als 'onchristelijk', beschuldigde ze van corruptie en volksondermijning en bracht ze in verband met communisten, groot-kapitalisten en vermeende kwalijke Joodse invloed.

<u>Inleiding</u>	<u>3</u>
<u>Status Quaestionis</u>	<u>3</u>
<u>Bronnen en methode</u>	<u>6</u>
<u>Tijdsafbakening: verkiezingscampagne voorafgaand aan verkiezingen 1935</u>	<u>6</u>
<u>Bronkeuze: NSB-weekblad Volk en Vaderland</u>	<u>6</u>
<u>Methodologie</u>	<u>7</u>
<u>Hoofdstuk 1: politieke partijen</u>	<u>8</u>
<u>Dehumaniserende karakterisering van eigenschappen: de NSB strijd tegen het 'politiek parasietendom'</u>	<u>9</u>
<u>Inspiratie uit de Duitse context: "Joodse macht" als negatief politiek etiket</u>	<u>11</u>
<u>Verstoting: "Liegende bonzen verwekken de terreur"</u>	<u>14</u>
<u>Hoofdstuk 2: pers</u>	<u>17</u>
<u>Politieke invloed in het Nederlandse medialandschap</u>	<u>17</u>
<u>Groot-kapitalisten en marxisten</u>	<u>18</u>
<u>N.V. Arbeiderspers: Joodse invloed</u>	<u>19</u>
<u>Volkse invloeden: cultuur-bolsjewisme</u>	<u>20</u>
<u>Hoofdstuk 3: vakbonden</u>	<u>22</u>
<u>Context van de strijd tegen de vakbonden</u>	<u>22</u>
<u>Karakterisering van eigenschappen: vakbonden zijn onchristelijk</u>	<u>23</u>
<u>Verstoting: financiële malversaties</u>	<u>24</u>
<u>Karakterisering van eigenschappen: vakbonden zijn zwak</u>	<u>25</u>
<u>Conclusies</u>	<u>26</u>
<u>Bibliografie</u>	<u>28</u>
<u>Primaire bronnen</u>	<u>28</u>

Inleiding

Filosoof Karl Popper constateerde in zijn boek *Open Society & Its Enemies* (1945) dat te veel tolerantie uiteindelijk intoleranten de mogelijkheid geeft om aan tolerantie een eind te maken.¹ Om een open samenleving te beschermen was begrenzing van de tolerantie nodig. Zijn bewering wordt gestaafd door Hitlers legale machtsovername die het einde van de Weimarrepubliek betekende. Het is een historisch toonbeeld van hoe democratische vrijheden door antidemocraten ingezet kunnen worden tegen de democratie. Hitler gebruikte persvrijheid, vrijheid van vereniging en vrijheid van meningsuiting om de Weimarrepubliek van binnenuit met succes te ondermijnen. Zo ook in Nederland, waar communisten, fascist en nationaalsocialisten het gezag uitdaagden. Zij probeerden munt te slaan uit een breed gedragen onvrede met de politiek die sinds de Eerste Wereldoorlog heerste. Ondanks dat Nederland in deze oorlog neutraal bleef, waren er wel grote sociaaleconomische problemen ontstaan, waarbij de overheidsaanpak volgens velen te wensen overliet. Velen verweten politici in het interbellum loze beloftes, opportunisme en een gebrek aan capaciteiten om de problemen op te lossen.²

Tegelijkertijd bestond er in het door de confessionele partijen gedomineerde Nederland een grote afkeer van het 'goddeloze' communisme. Deze anti-democratische stroming riep een associatie met de bloedige, chaotische machtswisseling in Rusland op. Het eveneens sterk anti-communistische fascisme en nationaalsocialisme stak hier gunstig bij af, hoewel het antisemitisme van laatstgenoemde wel op brede afkeuring kon rekenen. Het hoe dan ook enig perspectief voor Nederlandse navolging, die zich het meest prominent getoond heeft met de in 1931 door Anton Mussert opgerichte Nationaal-Socialistische Beweging (NSB). Ondanks verwoede pogingen van anti-democraten zouden de zes grote Nederlandse democratische partijen gedurende het interbellum echter steevast negentig procent van de stemmen behalen. Wel wist de NSB in 1935 als nieuwkomer 7,94 procent van de stemmen te halen bij de Provinciale Statenverkiezingen.³ De propaganda die de NSB maakte voorafgaand aan die verkiezingen zal in dit onderzoek centraal staan.

Status Quaestionis

Over het interbellum is al veel wetenschappelijke literatuur verschenen. Een aantal publicaties die relevant zijn voor mijn onderzoek zal ik hier eerst behandelen. Daarna zal ik ook nog stilstaan bij een paar belangrijke debatten in de historiografie omtrent mijn onderwerp. Allereerst is het belangrijk om de literatuur over de Nederlandse politieke situatie te verkennen. Een standaardwerk is het boek *Recent Verleden* (2005) van de hand van J.J. Woltjer.⁴ Hierin beschreef hij vele facetten van politiek Nederland, waaronder in het interbellum. De opkomst van de NSB en het verzet daartegen besprak hij ook. Deze onderwerpen kwamen echter maar kort aan bod. Het is echter wel een standaardwerk dat

---

¹ K. Popper, *Open Society & Its Enemies* (1945).

² E. Klijn en R. te Slaa, *De NSB: Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (3e druk, Amsterdam 2021) 92.

³ Ibid.

⁴ J.J. Woltjer, *Recent Verleden: Nederland in de twintigste eeuw* (3e druk; Amsterdam 2005).

de brede politieke en maatschappelijke verhoudingen in Nederland na de Eerste Wereldoorlog beschrijft.

Er is een breed scala aan specifieke literatuur over de NSB in het interbellum en de oorlog te vinden. Ten eerste is er de klassieke literatuur, die in meer recente werken veelvuldig bekritiseerd is. L. de Jong wordt vaak opgevoerd als toonbeeld van de klassieke geschiedschrijving over de vooroorlogse NSB. Hij bracht onder meer vanaf 1969 de boekenserie *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* uit.⁵ Twee verwijten, die kenmerkend zijn voor de klassieke geschiedschrijving over de vooroorlogse NSB, vallen De Jong vaak ten deel. Ten eerste krijgt de Jong het verwijt dat hij zich schuldig maakt aan finalistische geschiedschrijving over het interbellum door zijn sterke focus op de Tweede Wereldoorlog. Bijvoorbeeld de ontwikkeling van de vooroorlogse NSB duidde hij daarbij als opmaat naar de Tweede Wereldoorlog, waarbij de specifieke context van het interbellum verloren ging. Zo schreef hij over de NSB: "De kwalijke opzet had tijd nodig om zich in haar kwalijkheid te manifesteren en heeft dat ten volle ook eerst tijdens de Duitse bezetting gedaan."⁶ Historicus Koen Vossen benoemt dit soort 'finalistische geschiedschrijving' als de gevaarlijkste valkuil in het onderzoek naar het interbellum.⁷ Onder meer de specifieke tijdsomstandigheden van de vooroorlogse periode verdwenen daardoor naar de achtergrond.

Ten tweede zorgde de focus op de Tweede Wereldoorlog ervoor dat morele oordelen de geschiedschrijving lang overschaduwden, zeker als het ging om de NSB. L. de Jong duidde de vooroorlogse ontwikkeling van de NSB daarmee vanuit een moreel perspectief als voorspel van de Tweede Wereldoorlog, waarin de NSB collaboreerde met de bezetter. Hij behandelde de NSB zo vooral als collaboratiepartij, waardoor de vooroorlogse ontwikkeling niet goed aan bod kwam.⁸

Ook bepalend voor het vertekende beeld van de vooroorlogse NSB onder historici was de visie op de rol van NSB-leider Mussert. Hij werd door vooraanstaande historici in kleinerende termen omschreven. L. de Jong typeerde de NSB-leider bijvoorbeeld als "typische Nederlandse kleinburger". Het kleinerende beeld van Mussert bepaalde ook het beeld dat veel historici hadden van de interne factoren die leidden tot het vroege succes van de NSB. De stempel die Mussert op de NSB drukte, zou er volgens historici een zijn van fatsoenlijkheid, gematigdheid en ideologische vaagheid. Te Slaa en Klijn merkten hierbij echter op dat het pragmatisme van Mussert juist vergelijkbaar was met geestverwanten als Mussolini. Zij geven in hun boek *De NSB: ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* een uitgebreid beeld van de vroege jaren van de NSB.⁹ De auteurs beschrijven hoe de NSB na de oprichting in december 1931 een moeizaam 1932 kende en in 1933 pas goed uit de verf kwam. In 1934 belandde de

---

⁵ L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 1 Voorspel* ('s Gravenhage 1969).

⁶ Ibid. 311.

⁷ K. Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark. Kleine politieke partijen in Nederland 1918-1940* (Amsterdam 2003) 25.

⁸ L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 1 Voorspel* ('s Gravenhage 1969).

⁹ E. Klijn en R. te Slaa, *De NSB: Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (3e druk, Amsterdam 2021)

beweging vervolgens in een identiteitscrisis, gevolgd door een koerswijziging in 1935. In dat jaar behaalde de NSB groot succes met een score van 7,9% van de stemmen bij de Provinciale Statenverkiezingen. De beweging werd volgens hen echter ook geconfronteerd met een steeds sterker isolement.¹⁰

De NSB was namelijk steeds vaker het doelwit van repressieve overheidsmaatregelen. Op de extremismebestrijding in het interbellum in Nederland gaat J. Gijsenbergh in, in zijn proefschrift *Democratie en Gezag. Extremismebestrijding in Nederland, 1917-1940*. Hij bestudeerde in dit werk het Nederlandse debat rondom extremismebestrijding en de invulling van het begrip democratie in de jaren '30. Daarvoor gebruikte hij een repertoirebenadering, waarbij hij alle 'zelfverklaarde democraten meenam, zelfs de communisten. Echter, van groot belang is dat hij de nationaalsocialisten buiten beschouwing liet, vanwege hun resolute afwijzing van de democratie.¹¹

In *Volk en Vaderland* mengde de antidemocratische NSB zich echter wel degelijk in het debat over de democratie en extremismebestrijding. De propaganda die de nationaalsocialisten in *Volk en Vaderland* maakten was daardoor wel degelijk onderdeel van het debat over de Nederlandse democratie in de jaren '30.

Andere auteurs zijn specifiek ingegaan op de rol van de pers in deze periode. F. Van Vree beschreef de vooroorlogse, verzuilde pers in 1980 als een 'machtsinstrument' dat bijdroeg aan de stabiliteit van het vooroorlogse Nederland in tijden van economische crisis en opkomend politiek extremisme.¹² Meer recent schreef H. Geleijnse onder meer het boek *Fascisme en de goede dictator* (2022) over de reacties van de Nederlandse pers in de periode van 1920 tot 1940 op het fascisme in Italië.¹³

Over de reacties van de schrijvende pers in het interbellum op het opkomende fascisme is dus al het een en ander aan literatuur verschenen, maar wat de NSB schreef in die periode is minder onderzocht. Wel heeft bijvoorbeeld G. Groeneveld het boek *Zwaard van de Geest: het bruine boek in Nederland 1921-1945* uitgebracht in 2001.¹⁴ Hierin behandelt hij veel verschillende fascistische en nationaalsocialistische uitgeverij en publicaties. Op de inhoud van de publicaties gaat hij echter maar beperkt in. Bovendien beslaat de vooroorlogse periode maar een klein deel van zijn boek en komt *Volk en Vaderland* maar kort aan bod. Ik verwacht met mijn onderzoek naar de de-legitimerende propaganda in *Volk en Vaderland* in de verkiezingscampagne voorafgaand aan de Provinciale Statenverkiezingen van 1935 een kleine bijdrage te kunnen leveren aan de bestaande literatuur. Daarvoor zal ik ook een specifieke methode toepassen op om mijn analyse te verdiepen.

---

¹⁰ Ibid. 1254.

¹¹ J. Gijsenbergh, *Democratie en gezag. Extremismebestrijding in Nederland, 1917-1940* (Nijmegen, 2016).

¹² F. van Vree, 'De vooroorlogse pers als machtsinstrument', *Massacommunicatie VII/5*, (1980) 214-240, aldaar 214.

¹³ H. Geleijnse, *Fascisme en de goede dictator: oordelen en dwalingen van de Nederlandse pers (1920-1940)* (Hilversum 2022).

¹⁴ G. Groeneveld, *Zwaard van de Geest: het bruine boek in Nederland 1921-1945* (Nijmegen 2001).

Bronnen en methode:

Tijdsafbakening: verkiezingscampagne voorafgaand aan verkiezingen 1935

Ik zal in dit werkstuk dus de verkiezingscampagne voorafgaand aan de Provinciale Statenverkiezingen van 1935 als casus nemen. Dit begint bij de bekendmaking in *Volk en Vaderland* op 6 oktober 1934¹⁵ dat de NSB deel zal nemen aan deze verkiezingen en eindigt bij de verkiezingen op 17 april 1935. Dit is een interessante casus omdat de NSB toen nog groeiende was, maar ook steeds meer tegenstand kreeg. Zo had de overheid in 1934 een ambtenarenverbod ingesteld, waardoor NSB'ers in overheidsdienst moesten kiezen tussen hun baan of hun NSB-lidmaatschap. Ook de Katholieke geestelijkheid deed een duit in het zakje: via het vastenmandement werden katholieken gewaarschuwd voor het gevaar van de NSB. Bovendien hadden belangrijke vakbonden met honderdduizenden leden de NSB publiekelijk veroordeeld. Ondanks dat deze maatregelen de NSB in de verdediging drongen, groeide de beweging nog tot een vooroorlogs hoogtepunt van 52.000 leden in 1936.¹⁶

Bronkeuze: NSB-weekblad *Volk en Vaderland*

Ik zal voor mijn onderzoek via Delpher uitgaven van het NSB-blad *Volk en Vaderland* uit de periode 6 oktober 1934 t/m 17 april 1935 gebruiken. Dit blad kwam wekelijks uit en besloeg ongeveer 8 pagina's aan artikelen per uitgave. Deze bron is om een aantal redenen geschikt voor dit onderzoek. Een belangrijke reden is de rol die de geschreven pers speelde in het interbellum.¹⁷ De publieke opinie in Nederland werd in deze periode in hoge mate beïnvloed door de pers, aangezien andere media als radio nog geen doorbraak hadden beleefd. In de periode 1930-1939 steeg de oplage van de landelijke pers van ongeveer zeshonderdduizend tot meer dan 786.000 in 1939.¹⁸ Zeker binnen de bestaande zuilen was de invloed van bijbehorende kranten groot.

Aangezien de pers dus een grote invloed had op de publieke opinie, moest de NSB zich ook in deze wereld mengen. Hiervoor had Mussert de Nationaal-Socialistische uitgeverij (Nenasu), waarvan hij zelf eigenaar was. Door de jaren heen bracht deze uitgeverij allerlei propagandistische werken uit. Het weekblad *Volk en Vaderland* was daarbij met een oplage die in de tienduizenden liep van groot belang.¹⁹ Gezien de rol van de pers en het bereik van dit specifieke blad in deze periode was het dus een uitermate belangrijk propagandamiddel voor de NSB. De inhoud van het blad richtte zich op een breed publiek dat de NSB als interconfessionele, integrale volksbeweging wilde aanspreken. Dit alles maakt *Volk en*

---

¹⁵ *Volk en Vaderland* (6 oktober 1934).

¹⁶ E. Klijn en R. te Slaa, *De NSB: Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (3e druk, Amsterdam 2021)

¹⁷ H. Geleijnse, *Fascisme en de goede dictator: oordelen en dwalingen van de Nederlandse pers (1920-1940)* (Hilversum 2022) 12.

¹⁸ *Ibid.* 13.

¹⁹ E. Klijn en R. te Slaa, *De NSB: Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (3e druk, Amsterdam 2021) 270.

Vaderland inhoudelijk een geschikte bron om te onderzoeken hoe de NSB politieke partijen, kritische pers en vakbonden trachtte te de-legitimeren.

Om delpher te doorzoeken heb ik verschillende zoektermen gebruikt om aan relevante bronnen te komen. Delpher maakt gebruik van optical character recognition (OCR), waarbij er na een zoekopdracht titels met eventueel relevante citaten met de betreffende zoekwoorden eronder verschijnen. Die heb ik steeds na een zoekopdracht doorgescand op verwijzingen naar voor mij relevante actoren. Ik heb ten eerste gezocht op de termen 'parasiet' en 'parasieten', omdat zowel Bar-Tal als Te Slaa en Klijn deze term benoemen. Dat leverde al een aantal bronnen op.²⁰ Zoeken naar soortgelijke termen leverde vervolgens nog een relevante bron op met de zoekterm "vampier".²¹ De zoekwoorden 'terrorist' en 'terroristisch' leidden uiteindelijk tot nog een bruikbare bron voor het eerste hoofdstuk.²² Aan de bronnen voor het tweede hoofdstuk leverden de woorden "joodsch" en "joodsche" tien resultaten op. Daarbij sprongen titels met de woorden "cultuur-bolsjewisme" en "S.D.A.P." in combinatie met "joodsche overheersching" eruit.²³ Ook de zoekopdrachten "grootkapitaal" en "marxistische pers" brachten bij het doorscannen nuttige resultaten voor mijn tweede hoofdstuk.²⁴ Voor het derde hoofdstuk volstonden de termen "vakbond", "vakbonden", "vakvereniging" en "vakverenigingen" om tot voldoende relevante bronnen te komen.²⁵

Methodologie

Om de de-legitimerende propaganda te analyseren zal ik een methode van sociaal-politiek psycholoog Daniel Bar-Tal gebruiken. Hij definieert de-legitimerende overtuigingen als extreem negatieve stereotyperingen die grote gevolgen hebben voor hoe naar een groep gekeken wordt en deze behandeld wordt.²⁶ De extreem negatieve eigenschappen worden aan een andere groep toegeschreven met als doel deze uit te sluiten van geaccepteerde menselijke groepen. Bar-Tal onderscheidt vijf concrete verschillende categorieën van de-legitimerende overtuigingen. Dit zijn dehumanisering (bv. refereren naar beesten, monsters), karakterisering van eigenschappen (bv. verwijzingen naar agressie,

---

²⁰ 'Valsch corporativisme. Oude wijn in nieuwe zakken', *Volk en Vaderland* (12 januari 1935); 'Een interview met kardinaal Bourne', *Volk en Vaderland* (12 januari 1935); 'De Bonzerij. Parasieten op het hongerende volk', *Volk en Vaderland* (23 februari 1935); 'Parasieten op den arbeid', *Volk en Vaderland* (13 april 1935).

²¹ 'De geest van Sikkell', *Volk en Vaderland* (23 maart 1935).

²² 'De NSB en de gemeenteraadsverkiezingen', *Volk en Vaderland* (23 maart 1935).

²³ 'Film-opvoeding. Cultuur-bolsjewisme als "kunst"', *Volk en Vaderland* (2 februari 1935); 'Nog een brochure over de S.D.A.P.', *Volk en Vaderland* (9 februari 1935).

²⁴ 'Vrienden van Bat'a. De arbeiderspers beschermt het kapitaal', *Volk en Vaderland* (9 maart 1935); 'DE TERREUR. Wie de 'looden pijpen' dragen', *Volk en Vaderland* (16 maart 1935); 'Waarheid in de journalistiek', *Volk en Vaderland* (26 januari 1935). Bij deze laatste vond ik ook 'Het land van Barmat', *Volk en Vaderland* (26 januari 1935).

²⁵ 'Parasieten op den arbeid', *Volk en Vaderland* (13 april 1935); 'Misbruik van het roeyement. De Chr. Bouwarbeidersbond roeyert N.S.B.-ers', *Volk en Vaderland* (22 december 1934); 'De geest van Sikkell', *Volk en Vaderland* (13 april 1935).

²⁶ Bar-Tal, *Shared beliefs in a Society: Social Psychological Analysis* (New York 2000) hoofdstuk 8.

onbetrouwbaarheid), verstoting (verwijzen naar overtreden belangrijke normen, bv. dieven, terroristen; zij worden doorgaans opgesloten), het gebruik van politieke etiketten (zoals marxisten en groot-kapitalisten, zij bedreigen de maatschappij) en de-legitimatie door groepen te vergelijken (bv. vergelijken met vandalen).²⁷

Iedere maatschappij heeft echter zijn eigen repertoire van de-legitimerende typeringen die binnen de categorieën van Bar-Tal passen. Het politieke etiket “communist” gold bijvoorbeeld in Westerse maatschappijen als zeer negatief, terwijl dit voor landen buiten de Westerse wereld niet per se zo hoefde te zijn. Bar-Tals theorie kan dus niet rechtstreeks over de artikelen in *Volk en Vaderland* geplaatst worden. De literatuur over de specifieke context van dit onderzoek biedt daarbij uitkomst. Met de methode van Bar-Tal in combinatie met de relevante literatuur verwacht ik antwoord te kunnen geven op mijn hoofdvraag: hoe trachtte de NSB in *Volk en Vaderland* Nederlandse politieke partijen, kritische pers en vakbonden te delegitimeren in de verkiezingscampagne voorafgaand aan de Provinciale Statenverkiezingen van april 1935?

Ik zal deze hoofdvraag opdelen in drie deelvragen die ik elk in een hoofdstuk zal behandelen. In het eerste hoofdstuk zal de deelvraag op welke wijze probeerde de NSB Nederlandse politieke partijen in diskrediet te brengen via *Volk en Vaderland* in aanloop naar de Provinciale Statenverkiezingen van 1935? centraal staan. In het tweede hoofdstuk zal ik vervolgens de vraag hoe ging de NSB te werk om de geloofwaardigheid van Nederlandse schrijvende pers aan te tasten in *Volk en Vaderland* voorafgaand aan de Provinciale Statenverkiezingen van 1935? beantwoorden. In het derde hoofdstuk zal de vraag welke strategieën hanteerde de NSB om Nederlandse vakbonden zwart te maken in *Volk en Vaderland* in aanloop naar de Provinciale Statenverkiezingen van 1935? aan bod komen, om vervolgens in mijn conclusie antwoord te geven op mijn hoofdvraag.

Hoofdstuk 1: politieke partijen

In dit hoofdstuk zal de vraag op welke wijze probeerde de NSB Nederlandse politieke partijen in diskrediet te brengen via *Volk en Vaderland* in aanloop naar de Provinciale Statenverkiezingen van 1935 centraal staan. Ik zal eerst de politieke context schetsen en dan doorgaan met de analyse van *Volk en Vaderland*.

In het interbellum domineerden de confessionele partijen verenigd door de antithese de Nederlandse politiek. Deze antithese, die ARP grondlegger Abraham Kuypers introduceerde, hield in dat de confessionele partijen een vast blok vormden tegenover de niet-christelijke partijen. De Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP), de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) en de Christelijk-Historische Unie (CHU) waren zo verzekerd van politieke dominantie. In het centrumrechtse kabinet Colijn II (mei 1933-juli 1935) traden echter voor het eerst sinds de Eerste Wereldoorlog ook weer liberale partijen toe tot de regering: de Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB) en de Liberale Staatspartij ‘De Vrijheidsbond’ (LSP).²⁸

De Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP) was bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1933 de op een na grootste partij geworden, maar nam als enige uit de top zes niet deel aan de regering. Dit had te maken met de revolutionaire reputatie die de SDAP in die jaren nog achtervolgde. De partij had de revolutiepoging van Troelstra niet

---

²⁷ Ibid.

²⁸ Parlement.com, https://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wrv/kabinet_colijn_ii_1933_1935 (laatst geraadpleegd 31 maart 2025).

principeel verworpen en maakte zichzelf in 1933 wederom verdacht rondom de muiterij op Marineschip De Zeven Provinciën.²⁹

De antidemocratische NSB keerde zich tegen de parlementaire democratie en bijbehorende partijen. *Volk en Vaderland* gebruikte meerdere de-legitimerende frames op deze partijen, die ook passen binnen de categorieën die Bar-Tal identificeerde. Hieronder zullen drie daarvan ter sprake komen. Ten eerste werden eigenschappen van de politieke partijen gekarakteriseerd met dehumaniserende termen als ‘parasiet’ en ‘vampier’. Ten tweede maakte *Volk en Vaderland* gebruik van de politieke etiketten communistische, groot-kapitalistische en Joodse invloed, die als anti-nationaal en anti-christelijk golden. Ten derde zette het NSB-blad politieke partijen weg als ‘terroristisch’ en maakte daarmee gebruik van verstoting.

Dehumaniserende karakterisering van eigenschappen: de NSB strijd tegen het ‘politiek parasietendom’

Volk en Vaderland sprak over het “politiek parasietendom”³⁰ als schuldige voor de problemen van zijn tijd. Bij dit soort parasiet-vergelijkingen putte *Volk en Vaderland* uit de fascistische visie op de maatschappij. Fascisten zagen de samenleving namelijk als een organisch geheel, het ‘volkslichaam’. Ze deelden de samenleving daarbij op in ‘producenten’ en ‘parasieten’.³¹ De producenten vormden de organen van het volkslichaam, terwijl de parasieten er op schadelijke wijze op zouden teren. De NSB zag de liberale democratie als vruchtbare voedingsbodem voor ‘parasitisme’³² zo maakte *Volk en Vaderland* al in mei 1934 duidelijk: “Het z.g. demo-liberale stelsel laat zich wel het best vergelijken met een parasitair bestaan, waarbij het lagere organisme zich zat zuigt aan de edelste sappen van het hoger georganiseerde wezen. Zoo wordt het volkslichaam, het groote geheel, van zijn edelste krachten beroofd en voert dit ons zeker en onafwendbaar den ondergang tegemoet”³³.

Volk en Vaderland gooide de grote politieke partijen vaak op een hoop. De NSB duidde de grote politieke partijen daarbij allemaal als parasieten, omdat zij dit stelsel trachtten te beschermen tegen de NSB. *Volk en Vaderland* omschreef ze in januari 1935 bijvoorbeeld als het “politiek parasietendom”³⁴. Een maand later wijdde het blad er zelfs een artikel met de titel “De Bonzerij. Parasieten op het hongerende volk”.³⁵ *Volk en Vaderland* beweerde daarbij dat alle politieke partijen zich schuldig zouden maken aan ‘vriendendiensten’ en eigenlijk een oligarchie zouden vormen. Het grote aantal werklozen (het hongerende volk) zou in dit frame niet op de agenda staan van de heersende politiek.

---

²⁹ Parlement.com, https://www.parlement.com/id/vh8lnhrpfxu8/sociaal_democratische_arbeiderspartij (laatst geraadpleegd 31 maart 2025).

³⁰ ‘Valsch corporativisme. Oude wijn in nieuwe zakken’, *Volk en Vaderland* (12 januari 1935).

³¹ E. Klijn en R. te Slaa, *De NSB: Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (3e druk, Amsterdam 2021) 92.

³² ‘van boerenbloed”, *Volk en Vaderland* (26 mei 1934).

³³ Ibid.

³⁴ ‘Valsch corporativisme. Oude wijn in nieuwe zakken’, *Volk en Vaderland* (12 januari 1935).

³⁵ ‘De Bonzerij. Parasieten op het hongerende volk’, *Volk en Vaderland* (23 februari 1935).

De NSB vond dat de werkloosheid pas aangepakt kon worden na een politieke omwenteling, waarbij Nazi-Duitsland als lichtend voorbeeld gold. Door de politieke partijen als corrupt neer te zetten kon Volk en Vaderland dit punt maken en een afrekening met deze politieke tegenstanders legitimeren.

Ook individuele partijen moesten het echter op dezelfde manier ontgelden tijdens de verkiezingscampagne. Zo voorspelde *Volk en Vaderland* dat het katholieke geloof bij een toekomstige val van de RKSP bevrijd zou worden van “een kwaadaardige parasiet”³⁶ en stelde het blad over de ARP dat deze “haar vangarmen” had uitgestrekt naar het Gereformeerde volk “als een booze vampier” die bezig was “de daar nog levende krachten te verstikken”.³⁷ *Volk en Vaderland* karakteriseerde de eigenschappen van deze confessionele partijen zodanig dat een parasitaire relatie tussen de partij enerzijds en de Kerk, het geloof of de gelovige achterban anderzijds weergegeven werd. De partijen zouden deze zaken misbruiken om aan de macht te blijven. Dat terwijl ze er niets voor terug zouden geven omdat ze hun beginselen zouden verloochenen en parasiteren op hun achterban. Omdat de NSB zich als interconfessionele beweging wilde profileren, trachtte *Volk en Vaderland* het christendom los te koppelen van de confessionele partijen.

Dit frame is te verklaren vanuit het feit dat de confessionelen het politieke landschap domineerden in wat de NSB het “demo-liberale stelsel” noemt. De confessionelen waren bij de grondwetsherziening van 1917 akkoord gegaan met de invoering van algemeen mannenkiesrecht, wat een wens van de liberalen en socialisten was. In ruil voor de steun van de confessionelen gingen de liberalen en socialisten akkoord met de financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs. *Volk en Vaderland* poneerde veelvuldig dat de confessionele partijen met hun functioneren in en verdedigen van het parlementaire stelsel een grote verantwoordelijkheid dragen voor de nationale neergang zoals de NSB die ziet. Als het NSB-blad schreef over “christelijke partijen” dan schreef het “christelijke” vaak tussen aanhalingstekens of zet er “z.g.” of “z.g.n.” (zogenaamd) voor.³⁸ *Volk en Vaderland* degradeerde deze partijen zo tot machtsbeluste ‘parasieten’ die alles aangrijpen om de macht te behouden en daarvoor zelfs hun christelijke grondslagen overboord gooien.

Volk en Vaderland nam ook de SDAP vlak voor de Statenverkiezingen opzichtig onder vuur door een parasiet vergelijking. Ditmaal met de dikgedrukte titel “De parasieten op den arbeid”.³⁹ De SDAP was als de op een na grootste partij van Nederland een belangrijke concurrent in de strijd voor de stem van de arbeider. Met dit frame trachtte *Volk en Vaderland* de SDAP los te koppelen van de gewilde arbeider. Het blad stelde hierbij dat de SDAP haar beginselen (de strijd tegen het kapitalisme, voor de arbeider) verloochende in het eigenbelang. *Volk en Vaderland* schreef onder meer dat “de sociaal-democratische bonzen” het achter de schermen wel weten te vinden met “de grootkapitalisten, die zij beweren te bestrijden”.⁴⁰ Weinig vleidend karakteriseert de auteur de overeenkomende eigenschappen: “Beider rationalistische en materialistische mentaliteit, hun voorkeur voor

---

³⁶ ‘Een interview met kardinaal Bourne. Aparte katholieke partij ongewenscht geacht voor Engeland’, *Volk en Vaderland* (12 januari 1935).

³⁷ ‘De geest van Sikkel’, *Volk en Vaderland* (23 maart 1935).

³⁸ *Volk en Vaderland* (23 februari 1935).

³⁹ ‘Parasieten op den arbeid’, *Volk en Vaderland* (13 april 1935).

⁴⁰ Ibid.

het internationale boven het nationale, hun parasitair karakter doet hen elkaar wonderwel verstaan”.⁴¹ Een hoogconjunctuur werd omschreven als een “koortsblos”⁴² die de sociaal-democraten als gezondheid voorstelden. *Volk en Vaderland* stelde grootkapitalisme zo voor als een ziekte waar het Nederlandse volk onder lijdt. De sociaaldemocraten gaan volgens dit frame deze ziekte niet genezen, omdat ze samen zouden werken met de grootkapitalisten in wat *Volk en Vaderland* omschreef als de “noodlottigen kringloop”⁴³ van kapitalisme en marxisme.

Uit het bovenstaande kan geconcludeerd worden dat Volk en Vaderland de politieke partijen trachtte neer te zetten als parasieten op hun eigen achterban. Niet alleen zouden ze hun principes verloochenen (dat zou nog onder normale verkiezingsretoriek vallen) maar ook zouden ze parasiteren op hun eigen achterban. Daarbij stelde *Volk en Vaderland* dat de partijen enkel om het behoud van hun machtspositie geven. Confessionelen zouden daarbij het christendom verloochenen en sociaaldemocraten voeren een schijngevecht met groot-kapitalisten waar beide profijt van hebben. Dit de-legitimeert ten eerste de betreffende partij tegenover de achterban die de NSB ook wil aanspreken in de strijd om stemmen bij de Statenverkiezingen. Ten tweede dient dit echter ook als de-legitimatie van het democratische systeem dat de NSB wil beëindigen. Het neerzetten van de grote partijen als immoreel en onbetrouwbaar moest aantonen dat het bestaande systeem inderdaad een voedingsbodem voor parasieten was. Door de politieke partijen op te voeren als symptomen van deze ‘verwording’ trachtte *Volk en Vaderland* dus ook het gehele systeem te de-legitimeren.

Inspiratie uit Duitse context: “Joodse macht” als negatief politiek etiket

De machtsovername van Hitler in Duitsland gold voor de NSB als een belangrijk voorbeeld.⁴⁴ Volk en Vaderland voorspelde in 1934: “Het zal in Nederland als in Duitsland gaan: Het nationaal-socialisme krijgt den desolaten boedel van de heerschende kliek op te ruimen”. De NSB deinsde er dus niet voor terug om politieke partijen als parasitair te typeren op basis van hun vermeende politieke strategie. De parasiet/vampier/ziekte-gezondheid metafoor speelde in de Duitse context met Hitlers raciale determinisme ook een rol. Daarin beschouwde Hitler de ‘Volksgemeinschaft’ namelijk als een raciale eenheid, waarbij hij de Joden als ziektekiemen en typische parasieten zag.⁴⁵

Bovendien omschreven de Duitse geestverwanten van de NSB het communisme en kapitalisme als werktuigen in een Joods complot: De Joden zouden uit zijn op wereldheerschappij. Binnen Hitlers ideologie golden Joden dus als de ultieme parasieten en hing het vermeende Joodse streven naar macht nauw samen met het communisme en

---

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ E. Klijn en R. te Slaa, *De NSB: Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (3e druk, Amsterdam 2021) 42.

⁴⁵ A. Hitler, *Mein Kampf* (1925) 355.

kapitalisme. Rechtsextremisten gebruikten de democratische vrijheid in de Duitse Weimarrepubliek succesvol om de democratie te beëindigen. Deze rechtsextremisten grepen bijvoorbeeld geruchtmakende corruptie affaires aan om te beweren dat de zwakke liberale staat zelfverrijking van (Oost-Europese) Joden ten koste van Duitsland mogelijk maakte. De grootste affaire waarbij dit in de Duitse context gebeurde was de Barmat affaire, met in de hoofdrol de van oorsprong Oekraïens-Joodse Julius Barmat. Het resulteerde in het langste strafproces in de Weimarrepubliek. Rechtse anti-democraten grepen Barmats banden met de heersende SPD aan om de Weimar democratie in diskrediet te brengen. Deze democratie kwam in extreemrechtse kringen dan ook bekend te staan als het 'het Barmatische systeem', een term die gemunt werd door de Duitse journalist Ewald Moritz.⁴⁶ Het systeem werd daarbij dus als Joods neergezet, wat in Duitsland een belangrijke rol speelde in het ondermijnen van de Weimarrepubliek.⁴⁷

Expliciet dehumaniserende karakterisering van eigenschappen, met woorden als 'parasiet' of 'tumor' neemt *Volk en Vaderland* bij de verkiezingscampagne niet over uit Duitsland met betrekking tot Joden. Te Slaa en Klijn wijzen erop dat antisemitisme voor Mussert vooral een kwestie van opportunisme was. Omdat expliciet antisemitisme in Nederland als onfatsoenlijk gold, had dit soort retoriek grote groepen kiezers bij de NSB kunnen weggagen.

Mussert formuleerde in zijn brochures, die de partijlijn uiteenzetten, echter wel een standpunt over deze kwestie. Dit standpunt van Mussert in brochure IV maakte onderscheid tussen drie groepen Joden.⁴⁸ Ten eerste "nationaal-voelende Nederlanders, die van Joodsch ras zijn". Zij mochten zonder bezwaar toetreden tot de NSB. Ten tweede de orthodoxe Joden die zich om religieuze redenen afzonderden. Zij werden door de NSB geaccepteerd in hun afzondering vanwege hun anticommunisme.⁴⁹ Ten derde de niet-Nederlands voelende Joden die volgens Mussert handelen uit "ras-impulsen". De NSB-leider verweet deze Joden dat ze hun religie hadden verlaten maar desondanks een staat in de staat vormden. Zij zouden een gevaar vormen voor de "Christelijk Nationale gedachte".⁵⁰ Met dit standpunt onderscheidde de NSB zich van zijn Duitse geestverwanten, die alle Joden op basis van ras over een kam schoren. Toch was door het spreken over "ras-impulsen" een duidelijk racistisch antisemitische ondertoon aanwezig.

De NSB distantieerde zich niet van het antisemitische beleid in Nazi-Duitsland. Mussert deed de Joodse kwestie simpelweg af als een probleem dat specifiek bij de Duitse context hoorde. De Duitse Joden zouden het antisemitisme over zichzelf afroepen, net als de niet-Nederlands voelende Joden in Nederland. Dit niet principieel afwijzen van antisemitisme legde de basis voor de radicalisering in volkische richting die de NSB kenmerkte in de loop van 1935.⁵¹ Mussert constateerde namelijk wel al dat een grote groep

---

⁴⁶ Jonathan Zatlín, 'Guilt by association: Julius Barmat and German Democracy', *Moving the Social* 47 (2012) 83-114, aldaar 97.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ A.A. Mussert, *Brochure no. IV. Actueele Vragen. Antwoord van het Nederlandsche Nationaal-Socialisme (Fascisme) op een tiental Nederlandsche Vragen* (1934) 26-28.

⁴⁹ R. te Slaa, *Wat is fascisme? Oorsprong en ideologie* (Amsterdam 2017) 246.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ E. Klijn en R. te Slaa, *De NSB: Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (3e druk, Amsterdam 2021) 1566.

Joden een vooraanstaande rol speelde bij de bestrijding van de NSB. De beweging verkondigde het standpunt dat deze Joden het antisemitisme over zichzelf afriepen. De groeiende weerstand die de NSB vanuit politiek en maatschappij kreeg vormde zo een rechtvaardiging voor het groeiende antisemitisme binnen de beweging.⁵²

De negatieve associaties die aan bepaalde Joden hangen, vormden zo een de-legitimerende categorie die gebruikt kon worden tegen de Nederlandse politieke partijen. Door partijen met een vermeende kwalijke Joodse invloed te associëren, werden die namelijk ook weggezet als een gevaar voor het Nederlandse volk en de “Nationaal-Christelijke gedachte”. Het aanvallen van Joodse politieke tegenstanders werd een leidmotief in de propaganda van in *Volk en Vaderland*. Vaak ging het daarbij om socialisten, maar ook tegen de liberale Abraham Asscher startte de NSB een haatcampagne. De NSB beschouwde liberalisme en marxisme als internationalistisch en anti-christelijk. Door steevast Joodse zondebokken uit liberale en socialistische hoek aan te halen werd dit frame versterkt. De niet-Nederlands voelende Jood had namelijk dezelfde kwalijke eigenschappen volgens Brochure IV. Antisemitisme werd zo onderdeel van de verkiezingsretoriek van de NSB in aanloop naar de Statenverkiezingen.

Door de uit Nazi-Duitsland vluchtende Joden te criminaliseren, kon de NSB echter ook de confessionele partijen en het politieke stelsel als geheel de-legitimeren. Mussert stelde in brochure IV namelijk dat de “huidige Joodsche immigratie uit het Oosten” het niet-Nederlands voelende deel versterkte.⁵³ Dit kon de NSB inzetten tegen de regering die deze immigratie niet tegenhield en de SDAP die sympathiseerde met de slachtoffers van de Nazi's. Dat de eerder genoemde Julius Barmat een van de Joden was die zich in Nederland vestigde, kwam de NSB daarbij goed uit. Een groot voorpagina artikel eind januari 1935 met de titel “Het land van Barmat” springt eruit en zal daarom hier nader bestudeerd worden.⁵⁴

Dat *Volk en Vaderland* het antisemitisme hier trachtte in te zetten op de manier zoals ook in de Weimarrepubliek gebeurde, schemerde door in enkele fragmenten. Over de Barmat affaire schreef het NSB-blad dat “zijne praktijken het anti-semitisme zoozeer hebben aangewakkerd en het tot overwinning brachten.”⁵⁵ Hiermee erkent *Volk en Vaderland* de belangrijke rol die de antisemitische Barmat propaganda speelde in de ‘legale’ machtsovername van Hitler. In de conclusie verraad de schrijver bovendien dat hij verwacht dat dit in Nederland ook zal gebeuren. Eerst constateert hij dat Nederland nu getypeerd moet worden als “Het land van Barmat” om daar vervolgens aan toe te voegen: “Wij twijfelen niet, of juist daarom zal het, spoediger dan menigeen denkt, zijn: “HET LAND VAN MUSSERT!””⁵⁶

Barmat bezat als rijke kapitalist met socialistische sympathieën bovendien twee negatieve politieke etiketten die normaal tegenstellingen waren. Daarbij gaf het antisemitisme de mogelijkheid voor nog veel meer criminaliserende associaties die bij een

---

⁵² E. Klijn en R. te Slaa, *De NSB: Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (3e druk, Amsterdam 2021) 487.

⁵³ A.A. Mussert, *Brochure no. IV. Actueele Vragen. Antwoord van het Nederlandsche Nationaal-Socialisme (Fascisme) op een tiental Nederlandsche Vragen* (1934) 28.

⁵⁴ ‘Het land van Barmat’, *Volk en Vaderland* (26 januari 1935).

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid.

'Ostjude' pasten.⁵⁷ *Volk en Vaderland* benoemde dan ook dat Barmat zich in Duitsland verrijkte via "corruptie van ontstellenden omvang" en impliceerde dat hij geen echt beroep had door de woorden 'beroep', "koopman" en "financier" steevast tussen aanhalingstekens te plaatsen.⁵⁸

Uit het boek *Gefesselde Justiz* van eerdergenoemde Moritz citeerde *Volk en Vaderland* dat "Barmats principe is geweest, de "betrekkingen" tot de momenteel invloedrijkste personen te verkapitaliseeren".⁵⁹ Dat Barmat dit in Nederland ook gedaan heeft moest blijken uit het feit dat hij kon voorkomen dat hij uitgezet werd als ongewenst vreemdeling. Barmat zou bedreigd hebben met "machtige relaties" in de Nederlandse politiek. Omdat deze 'relaties' wat vaag blijven, wijdde *Volk en Vaderland* een deel van het artikel aan het afgaan van opties. Het meest focust het artikel op de band van Barmat met de SDAP. Barmat zou namelijk financiële steun verleend hebben aan het aan de SDAP verbonden blad *voorwaarts*. De SDAP zou gecompromitteerd zijn door het aannemen van 'partijgenoot' Barmat en daarom zijn 'notoir slechte' reputatie afdekken. Het aanhalen van deze casus door *Volk en Vaderland* kan dus ook gezien worden als 'bewijs' voor de bewering dat de SDAP eigenlijk een schijnstrijd voert tegen groot-kapitalisten.⁶⁰

Volk en Vaderland koppelde Barmat op allerlei manieren aan de Nederlandse politiek. Het blad schreef over Barmat: "het ware in het algemeen belang hoogst gewenst, dat lieden van een aldus gedocumenteerde reputatie hier niet vrijelijk hun "financiers"-beroep konden uitoefenen. Zij zijn een gevaar voor ons volk en zijn reputatie."⁶¹ Dit koppelt de schrijver vervolgens ook expliciet aan de zorgen over Joodse vluchtelingen van het verkeerde soort: "Horden van lieden met een dergelijke, zij het meestal iets bescheidener reputatie zijn de laatste jaren over onze Oostgrens ons land binnengestroomd.(...) Het geldend systeem echter laat dit toe en beschermt de dragers dezer reputaties."⁶²

Deze casus laat zien hoe de NSB "Joodse macht" als politiek etiket tegen zijn democratische tegenstanders gebruikte. Dit gebeurde via Barmats reputatie: *Volk en Vaderland* omschreef hem als Joodse Bolsjewist die zich door vermeende grootschalige corruptie wist te verrijken en nu in Nederland zijn gang kon gaan. *Volk en Vaderland* beschuldigde de politieke partijen hiermee van corruptie. Zij zouden tegen het nationale en christelijke belang in handelen, waarbij de Joodse Barmat als symbool van hun corrupte, volksvijandige politiek diende.

---

⁵⁷ Jonathan Zatin, 'Guilt by association: Julius Barmat and German Democracy', *Moving the Social* 47 (2012) 83-114, aldaar 91, 95.

⁵⁸ 'Het land van Barmat', *Volk en Vaderland* (26 januari 1935).

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Ibid.

⁶² Ibid.

Verstoting: “Liegende bonzen verwekken de terreur”

Onder meer met de bovenstaande slogan in *Volk en Vaderland* bracht het blad zijn politieke tegenstanders in verband met terreur. Mussert schreef in *volk en Vaderland* ook over de ‘terroristische partijen’. Bar-Tal benoemt het woord ‘terroristen’ onder verstoting. Daarbij gaat het volgens hem om overtreders van belangrijke maatschappelijke normen die doorgaans uit de maatschappij verwijderd worden door ze bijvoorbeeld op te sluiten. Tijdens het interbellum was het woord terreur nauw verbonden aan de vrees voor opkomend communisme die in deze periode over de politiek en maatschappij hing. Russische revolutionairen stonden erom bekend dat ze terrorisme als legitiem strijdmiddel beschouwden tegen de bourgeoisie en andere interne vijanden. Daar kwam nog bij dat ze de “Rode Terreur” dreigden te exporteren om het communisme internationaal te verspreiden. Het begrip staatsterrorisme was tijdens het interbellum daardoor nauw verbonden aan de grote angst voor een communistische revolutie.⁶³

De NSB trachtte zich te profileren als slachtoffer van zogenaamde “terreur”, waarbij de beweging de grote politieke partijen beschuldigde van (aanzetten tot) terrorisme. Dit had met twee dingen te maken. Ten eerste de overheidsmaatregelen en ten tweede agressieve confrontaties tussen NSB’ers en communisten. De eerste categorie, de overheidsmaatregelen zoals het ambtenarenverbod dat eind 1933 ingesteld werd, zaten de kansen van de NSB dwars, doordat het de reputatie van de beweging aantastte. Het verbod betekende namelijk dat de overheid de NSB als een organisatie beschouwde die zijn doelen niet met legale middelen nastreefde. Dit bracht een belangrijke slag toe aan de fatsoenlijke, legale reputatie van de NSB die Mussert beoogde. Ten tweede achtte de NSB de overheid ook verantwoordelijk voor de gewelddadige confrontaties tussen NSB’ers en marxisten. In 1933 verkondigde de beweging al dat de Nederlandse regering marxisten voor eigen gewin vrij spel gaf tegen de NSB. Hiermee zou de regering NSB’ers willen afschrikken en bovendien hopen dat beide kempanden de regering door onderlinge strijd uit het oog zullen verliezen. Mussert sprak ook van een nieuwe antithese: die van de gezamenlijke partijen tegen de NSB. De overheidsmaatregelen die de NSB criminaliseerden werden door de beweging dan ook omschreven als ondersteuning van de “linksche straat- en zaalterreur tegen ons door de zich noemende rechtse partijen”.⁶⁴

Deze beschuldiging kwam ook terug in *Volk en Vaderland* tijdens de verkiezingscampagne in 1935. Zo kwam bijvoorbeeld de slogan “LIEGENDE BONZEN VERWEKKEN DE TERREUR” dus in grote letters voor in het NSB-blad.⁶⁵ In een artikel in *Volk en Vaderland* ging Mussert bovendien dieper in op de rol die terreur speelt in de strijd met zijn politieke concurrenten.⁶⁶ Daarbij blijkt dat de beschuldiging van (aanzetten tot) terreur ook in deze context duidelijk valt onder de-legitimerende etiketten. Over terroristen

---

⁶³ H. Sayin, D. Siegel & Y. Yesilgoz, ‘Staatsterrorisme’, *Proces*, 2003(3) 133.

⁶⁴ E. Klijn en R. te Slaa, *De NSB: Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (3e druk Amsterdam 2021) 444.

⁶⁵ *Volk en Vaderland* (16 maart 1935).

⁶⁶ ‘De NSB en de gemeenteraadsverkiezingen’, *Volk en Vaderland* (23 maart 1935).

schreef hij: “een terrorist handelt verachtelijk en het zal niet gemakkelijk zijn zijn handelingen te vergeven en vergeten” na een nationaalsocialistische overwinning.⁶⁷ Over zijn politieke tegenstanders voegt hij echter toe: “Iemand die - veilig achter de schermen - tot terreur aanzet is echter veel erger, dien moeten wij met de scherpst oirbare middelen bestrijden”.⁶⁸ De ‘tot terreur aanzettende lieden’ bevinden zich volgens Mussert vooral in de ‘grote politieke partijen’. Hieronder verstaat hij in dit geval alle regeringspartijen plus de SDAP en de communisten.⁶⁹ Mussert probeerde al deze partijen dus weg te zetten als terroristen in *Volk en Vaderland*, wat Bar-Tal onder verstoting rekent.⁷⁰

Terugkijkend op dit hoofdstuk kunnen een aantal dingen geconstateerd worden. De NSB werd door overheidsmaatregelen opgezadeld met een criminaliserend stigma en moest veelal reageren op de steeds bredere bestrijding. De beweging reageerde door de verantwoordelijke democratische partijen te criminaliseren. Ze zouden profiteren van de bestaande crisis (en deze dus niet oplossen) en samenwerken met of beheerst zijn door volksvreemde elementen en ideologieën. Daarmee zouden ze niet alleen hun principes verloochenen, maar zoude ze ook een gevaar zijn voor Nederland.

De breedgedragen maatregelen die deze partijen tegen de NSB namen, konden vervolgens uitgelegd worden als terroristische pogingen om dit onrecht in stand te houden. Al deze gebruikte etiketten zijn de-legitimerend, omdat ze legitimeren dat de NSB deze partijen en hun leiders na een nationaalsocialistische machtsovername keihard zou aanpakken. De term ‘parasieten’ impliceert namelijk als maatregel ‘uitroeien’ en ‘terroristen’ gelden ook als dermate moreel verwerpelijk dat zeer harde bestraffing gepast is. De de politieke etiketten groot-kapitalistisch en marxistisch namen de eigenschappen internationalistisch en onchristelijk met zich mee, waarmee partijen als gevaar voor Nederland neergezet werden. Door regelmatig op een zeer negatieve manier Joden met de regering of specifieke politieke partijen te associëren kon *Volk en Vaderland* vervolgens nog meer negatieve associaties zoals corruptie toevoegen.

Hoofdstuk 2: pers

In dit hoofdstuk zal de de-legitimering van de Nederlandse pers in *Volk en Vaderland* in de verkiezingscampagne voorafgaand aan de Provinciale Statenverkiezingen van 1935 centraal staan. Ik zal mij daarbij vooral focussen op de grote verzuilde pers. Dat wil zeggen de confessionele en socialistische pers. Van Vree noemde deze pers een machtsinstrument tegen het opkomende extremisme in het interbellum.⁷¹ Te Slaa en Klijn wezen erop dat de katholieke pers bijvoorbeeld uitvoerig over de antikatholieke terreur in Nazi-Duitsland berichtte, waardoor er in religieuze kringen steeds meer afkeer van het nationaalsocialisme ontstond.⁷² Over de linkse pers schreef Geleijnse dat deze vanaf het begin consequent

---

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Bar-Tal, *Shared beliefs in a Society: Social Psychological Analysis* (New York 2000) hoofdstuk 8.

⁷¹ F. van Vree, ‘De vooroorlogse pers als machtsinstrument’, *Massacommunicatie VII/5*, (1980) 214-240, aldaar 214.

⁷² E. Klijn en R. te Slaa, *De NSB: Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (3e druk Amsterdam 2021) 611.

afwijzend stond tegenover het opkomende fascisme en nationaalsocialisme.⁷³ Ik zal 'linkse pers' afbakenen tot 'socialistische pers', omdat dit veruit de grootste linkse speler was in het medialandschap.

Zowel de confessionele als de socialistische pers was dus een belangrijke, kritische tegenstander van de NSB. Er zijn echter belangrijke verschillen tussen beide. De confessionele pers was nauw verbonden aan de politieke partijen die in het interbellum de gevestigde orde vormden. De socialistische pers was nauw verbonden aan de SDAP, die juist bijna het hele interbellum politiek buitenspel stond. Bij de eerste kan *Volk en Vaderland* zich dus afzetten tegen de gevestigde orde, terwijl de tweede het anti-marxisme van de NSB geaccentueerd kon worden. In de strijd met de confessionele pers trachtte *Volk en Vaderland* het positief christelijke karakter van de beweging naar voren te brengen. In de strijd met de socialistische pers zal naast het anti-marxisme ook antisemitisme aan bod komen.

Politieke invloed in het Nederlandse medialandschap

Omdat de verbondenheid tussen politiek en pers in Nederland een grote rol speelde, is het belangrijk om die eerst te behandelen. Binnen de verzuiling trachtten leiders van verschillende zuilen de pers ook in te zetten om de eigen groep af te schermen. Dit gold sterk binnen de grote katholieke, protestantse en socialistische zuilen. Hun negatieve berichtgeving over de NSB stond daardoor vaak in het teken van het waarschuwen van de eigen achterban voor de nieuwe partij van Mussert.

Volk en Vaderland ging regelmatig in op de rol die de Nederlandse pers zou spelen in de strijd van verschillende actoren tegen de NSB. Daarbij onderscheidde het NSB-blad ook verschillende actoren binnen de Nederlandse pers, die ook verschillend benaderd werden. *Volk en Vaderland* rept bijvoorbeeld meermaals over de Christelijke pers, waarmee voornamelijk gedoeld werd op bladen die verbonden waren aan de RKSP, ARP en CHU. Dit zijn dus bladen die de gevestigde politieke orde vertegenwoordigen. Ze zijn een belangrijk middel van de confessionele politieke leiders om de kerkelijke achterban te bereiken en bij elkaar te houden.

Tussen 1918 en 1933 vormden de RKSP, ARP en CHU alle kabinetten. Zij golden dus als de gevestigde orde en oefenden bovendien sterke invloed uit op de pers binnen hun zuilen. De leiders van de RKSP en de bisschoppen hebben veel invloed uitgeoefend op de Katholieke pers. Op de achterban werd bovendien veel druk uitgeoefend om een katholieke krant te lezen. *De Maasbode* stond het dichtst bij de katholieke elite en vertolkte het sterkst de partijstandpunten. Alle kranten van katholieke signatuur volgden echter de RKSP en kwamen op voor versterking van gezag, moraal en tegen aantasting van de Kerk. Tegen dissidente katholieken (ook katholieke NSB'ers) werd dan ook hard opgetreden door deze bladen.⁷⁴

Binnen de protestants-Christelijke zuil was de verbondenheid met de politiek nog steviger dan bij de katholieke. De door Abraham Kuiper opgerichte *De Standaard* was het belangrijkste en gold als partijblad van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP). In die hoedanigheid was *De Standaard* invloedrijk als regeringskrant van de kabinetten Colijn

---

⁷³ H. Geleijnse, *Fascisme en de goede dictator: oordelen en dwalingen van de Nederlandse pers (1920-1940)* (Hilversum 2022) 12.

⁷⁴ F. van Vree, 'De vooroorlogse pers als machtsinstrument', *Massacommunicatie VII/5*, (1980) 214-240, aldaar 220.

gedurende de jaren '30. Regionale kranten uit deze richting volgden de Standaard bovendien. Verder was *De Nederlander* de partijkrant van de Christelijk-Historische Unie (CHU).⁷⁵

Ook de leiders van de socialistische zuil hebben alles in het werk gesteld om de achterban bij elkaar te houden. Door het ontbreken van kerkelijke invloed op de achterban was de pers van nog groter belang voor de elite binnen deze stroming. Hiervoor werd in 1929 de N.V. Arbeiderspers opgericht, die in 1931 op het Hekelveld in Amsterdam kwam te zitten. De Arbeiderspers was een initiatief van de SDAP en de socialistische vakcentrale NVV. De invloed van bovenaf bij aanstellingen van (hoofd)redacteuren was groot. Socialistische bladen als *Het Volk* en *Voorwaarts* stonden daardoor sterk onder politieke invloed. De linkse pers gold van meet af aan als groot criticus van het opkomend fascisme en nazisme. Dit had er deels mee te maken dat de linkse geestverwanten in Italië en Duitsland tot de eerste slachtoffers van deze dictatoriale regimes behoorden.

Politieke etiketten: groot-kapitalisten en marxisten

Een andere manier waarop *Volk en Vaderland* een tegenstelling met de Nederlandse arbeider neerzet is het inzetten van het politieke etiket groot-kapitalist. *Volk en Vaderland* stelde zich bijvoorbeeld op als klokkenluider die vermeende misstanden bij het internationale bedrijf Bat'a aankaartte. De grootgedrukte titel "Vrienden van Bat'a. De arbeiderspers beschermt het kapitaal"⁷⁶ laat daarbij weinig aan de verbeelding van de lezer over. De arbeidersaanhang van de N.V. Arbeiderspers moet ervan overtuigd worden dat deze pers tegen het belang van de Nederlandse arbeider werkt. *Volk en Vaderland* stelde hierbij: "Het klopt weer precies: de internationale marxistische heeren strijden voor de belangen van het internationale grootkapitaal."⁷⁷ Het bijvoeglijk naamwoord "internationale" benadrukt extra dat het Nederlandse, nationale belang geschonden zou worden.

Volk en Vaderland kwam regelmatig met aanvallen op de "marxistische" pers. Met "marxisten" doelde het NSB-blad vaak op een bont links gezelschap van sociaaldemocraten tot communisten.⁷⁸ *Volk en Vaderland* schoor de publicaties van sociaaldemocraten ook over een kam met de publicaties van andere (veel kleinere) linkse groeperingen zoals het communistische blad *De Tribune*.⁷⁹ Zoals in het vorige hoofdstuk al aan bod kwam, criminaliseerde *Volk en Vaderland* sociaaldemocraten door ze met onder meer communisten te blijven associëren. Het NSB blad criminaliseerde echter ook de hele Nederlandse pers door deze de "tolk" van de "anti-Duitse marxistische ophitsing" te noemen in reactie op kritiek op Hitlers beleid in vooral de katholieke pers.

N.V. Arbeiderspers: Joodse invloed

---

⁷⁵ Ibid. 221.

⁷⁶ 'Vrienden van Bat'a. De arbeiderspers beschermt het kapitaal', *Volk en Vaderland* (9 maart 1935).

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ E. Klijn en R. te Slaa, *De NSB: Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (3e druk Amsterdam 2021) 428

⁷⁹ *Volk en Vaderland* (9 maart 1935).

Bij het de-legitimeren van de socialistische pers door middel van antisemitisme greep *Volk en Vaderland* terug op de Nederlandse context. Vooral in linkse kranten als *Het Volk* en *De Tribune* kwam namelijk bij de bestrijding van de NSB het antisemitisme aan bod. In *Het Volk* schreef Henri Polak de rubriek “De Kroniek” over dit onderwerp. Ook Joodse sociaaldemocraten Asser Benjamin Kleerekoper en Meyer Sluysen schreven uitvoerig over Joodse zaken, wat de SDAP ontmoedigde. De linkse reacties op het fascisme versterkten de spiraal van polarisatie.⁸⁰

De prominente aanwezigheid van Joden in de socialistische pers bood *Volk en Vaderland* de mogelijkheid om in te spelen op mogelijk onbehagen binnen en buiten socialistische kringen over Joodse invloed. *Volk en Vaderland* voerde zoals gezegd uitgebreide haatcampagnes tegen Joodse sociaaldemocraten als Henri Polak, Meyer Sluysen, Asser Benjamin Kleerekoper. Het NSB-blad omschreef deze Joodse sociaaldemocraten ook als “geestelijke leiders van het Hekelveld”, refererend naar de plaats waar de N.V. Arbeiderspers gevestigd was.⁸¹

Het neerzetten van de N.V. Arbeiderspers als “Joods” kon bijvoorbeeld gebruikt worden om ongenoegen over “Joodse invloed” binnen de socialistische zuil aan te wakkeren. Er was namelijk was in de SDAP discussie over de gekozen tactiek van mensen als Polak.⁸² *Volk en Vaderland* haalde ook een brochure aan die door een sociaaldemocraat zou zijn geschreven waarin “het Joodsche element” dat zijn stempel zou drukken op de sociaal-democratische pers expliciet gehekeld werd.⁸³ Hieruit citeerde het NSB-blad: “Wij dienen ons te herinneren nu het nog tijd is dat wij behalve socialisten, Germanen zijn die geen Joodsche overheersing dulden, geen joodsche leiding aanvaarden”.⁸⁴ Getuige de ondertitel “symptoom van ontevredenheid onder de partij-leden”⁸⁵ trachtte *Volk en Vaderland* hiermee ontevredenheid in socialistische kringen aan te vergroten. Door anti-Joodse sentimenten aan te wakkeren en te stellen dat de N.V. Arbeiderspers onder Joodse leiding stond, kon *Volk en Vaderland* proberen deze tegenover de Nederlandse arbeider te plaatsen. De felle afkeer van fascisme en antisemitisme in bladen als *Het Volk* diende dan als vermeend bewijs dat deze zich vooral om (Duitse) Joden bekommerden.

Volkse invloeden: cultuur-bolsjewisme

Bij het de-legitimeren van de Nederlandse pers door middel van antisemitisme greep *Volk en Vaderland* echter ook terug op de Duitse context. Daarbij toonde zich de groeiende invloed van de meer op Duitsland georiënteerde volksen binnen de NSB, in dit geval om het thema cultuur. Een belangrijke punt voor de NSB was het herstel en behoud van de zuiverheid van de Nederlandse cultuur. Te Slaa en Klijn vermeldde dat volksen bijvoorbeeld wezen op de vermeend schadelijke Joodse invloed in de bioscoopbranche.⁸⁶ Tijdens de

---

⁸⁰ F. Boterman, *Tussen utopie en crisis: Nederland in het interbellum 1918-1940* (Amsterdam 2021) 94.

⁸¹ ‘Het kameleon. Kleerekooper als Oranjeklant’, *Volk en Vaderland* (23 februari 1935).

⁸² E. Klijn en R. te Slaa, *De NSB: Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (3e druk Amsterdam 2021) 918.

⁸³ ‘Nog een brochure over de S.D.A.P.’, *Volk en Vaderland* (9 februari 1935)

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ E. Klijn en R. te Slaa, *De NSB: Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (3e druk Amsterdam 2021) 1504.

verkiezingscampagne begin 1935 greep *Volk en Vaderland* terug op deze casus, waarbij de Nederlandse pers in diskrediet langs krijgt. In het NSB-blad stond een artikel met de Titel “Film-opvoeding. Cultuur-bolsjewisme als “kunst”” onder meer stil bij de rol van de pers in de omgang met “Cultuur-Bolsjewisme”.⁸⁷ Op het gebruik van dit woord als de-legitimerende term zal hier verder ingegaan worden.

Daarvoor is de Duitse context van belang. Cultuur-bolsjewisme is een letterlijke vertaling van het Duitse ‘Kultur-Bolschewismus’. Dit woord werd vaak gebruikt als waarschuwing waarbij cultureel modernisme en het vermeende gevaar van links aan elkaar gekoppeld werden.⁸⁸ In de Weimar Republiek werd het een belangrijk politiek concept tijdens de verkiezingen van 1930. De NSDAP wist toen een grote overwinning te boeken en ging van 12 naar 108 zetels. Het concept speelde destijds ook een rol in vormen van een politiek front voor het beschermen van christelijke waarden. Rechtse partijen en katholieke politieke organisaties verweten daarbij vooral de centrumpartijen van het mogelijk maken van ‘cultuurbolsjewisme’ door hun samenwerking met de Sociaaldemocratische SPD.⁸⁹ Hitler zag Cultuur-Bolsjewisme daarbij ook als de spirituele voorbereiding van het politieke Bolsjewisme. Het had bij de Nazi’s echter ook een raciale dimensie. “De Jood” gold daarin als de belangrijkste verspreider van “ontaarde” cultuur. Hij zou hier bovendien toe in staat zijn door zijn macht in zowel de financiële als de culturele wereld.⁹⁰

In hoe *Volk en Vaderland* de christelijke pers daarbij benaderde is terug te zien dat de beweging zich als christelijk wil profileren. Wat betreft het oordeel over de christelijke pers valt op dat *Volk en Vaderland* deze minder negatief belichtte als het ging om de kwestie van het Cultuur-Bolsjewisme. Dit heeft te maken met het feit dat er vanuit de christelijke hoek ook kritiek te horen was op socialistische film-uitvoeringen die bijvoorbeeld de arbeiders zouden kunnen opruien. In de christelijke pers zou volgens *Volk en Vaderland* dan ook iets sneller tegen “onzedelijkheid wegens aanstootelijkheid” geageerd worden.⁹¹ Echter zou deze pers lijden aan verblinding, waardoor “ontrouw, eerloosheid of mammon-aanbidding” niet afgewezen worden, hoewel dit volgens *Volk en Vaderland* ook in strijd is met de christelijke moraal.⁹² De katholieke *Maasbode* krijgt daarbij het verwijt een film over de Joodse bankiersfamilie Rothschild ondanks de “money-moraal”, “Joodsch-kapitalistische” en “immoreel-kapitalistische strekking” aan te bevelen aan zijn lezers.⁹³ *Volk en Vaderland*

---

⁸⁷ ‘Film-opvoeding. Cultuur-bolsjewisme als “kunst”. De verheerlijking der verwording. Onderscheidingsvermogen voor zedelijke waarden afgesleten’, *Volk en Vaderland* (2 februari 1935).

⁸⁸ Dana Arieli-Horowitz, ‘The Jew as ‘destroyer of culture’ in national socialist ideology’, *Patterns of Prejudice* 32:1 (2010) 51-67, aldaar 55.

⁸⁹ Amaury du Closel, ‘Het politieke gebruik van de Duitse muziek en de opgang van het nazisme. Van Musik- naar Kulturbolschewismus (1920-1938)’, *Témoigner. Entre histoire et mémoire* 133 (2021) 52-62, aldaar 58.

⁹⁰ Dana Arieli-Horowitz, ‘The Jew as ‘destroyer of culture’ in national socialist ideology’, *Patterns of Prejudice* 32:1 (2010) 51-67, aldaar 51-56.

⁹¹ Ibid.

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid.

verwijt de christelijke pers daarmee dat deze de christelijke moraal niet goed beschermt en zijn plicht dus verzaakte.

Volk en Vaderland zette de Socialistische N.V. Arbeiderspers neer als werktuig in het vermeende complot: “Deze rechtvaardiging van den geldmagnaat, de verheerlijking van het jodendom en de stelselmatige ondermijning der nationale cultuur door ophemeling van een internationale “kunst”, die niets anders is dan het gevaarlijkste cultuur-bolsjewisme, is bij de Arbeiderspers regel.”⁹⁴ De N.V. Arbeiderspers stond volgens *Volk en Vaderland* dus voor internationaal opererende, Joodse geldmagnaten en ondermijnde de nationale, christelijke cultuur bewust.

Waar *Volk en Vaderland* de antisemitische Cultuur-bolsjewisme complottheorie hier expliciet maakte, gebeurde dit in andere gevallen impliciet door gebruik te maken van karakterisering van eigenschappen. Over negatieve berichtgeving in de Nederlandse pers over het nationaal-socialisme in Nederland en Duitsland gebruikte *Volk en Vaderland* zeer negatieve karakterisering van eigenschappen om een internationaal Joods-marxistisch complot te impliceren.⁹⁵ Daarbij sprak het blad van onbekende “supra-nationale, immoreele en anti-sociale machten” en “belangen van internationalen omvang” die “bewust ageeren”.⁹⁶ Deze machten zouden de publieke opinie bepalen en zorgen voor “grote eenstemmigheid” in de pers die daardoor volgens *Volk en Vaderland* schrijft in een “bepaalden geest die met de waarheid volstrekt in strijd is”.⁹⁷ De plaats die dit heeft in de uitgave is ook saillant. Het staat namelijk direct naast het einde van het artikel “Het land van Barmat” dat in het vorige hoofdstuk voorbijkwam. Daarin bracht *Volk en Vaderland* de pers ook in verband met Barmats invloed met de ondertitel “de pers zwijgt” (over Barmats reputatie) en de financiële steun die Barmat had gegeven aan het Sociaaldemocratische blad *Voorwaarts*.⁹⁸ Dit in combinatie met de bovengenoemde karakterisering van eigenschappen die een mysterieus, immoreel internationaal complot impliceren, maakte het een impliciete verwijzing naar een nazistische, antisemitische complottheorie.

---

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ ‘Waarheid in de journalistiek’, *Volk en Vaderland* (26 januari 1935).

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ ‘Het land van Barmat’, *Volk en Vaderland* (26 januari 1935).

Hoofdstuk 3: vakbonden

In dit hoofdstuk zal ik de vraag beantwoorden hoe de NSB via *Volk en Vaderland* Nederlandse vakbonden in diskrediet probeerde te brengen in de verkiezingscampagne voorafgaand aan de Provinciale Statenverkiezingen van 1935. Ik zal daarbij eerst relevante context over vakbonden in deze periode en de strijd van de NSB tegen dit instituut geven. Daarna zal aan bod komen hoe *Volk en Vaderland* vakbonden als “onchristelijk” karakteriseerde, ze beschuldigde van financiële malversaties en als ‘zwak’ neerzette.

Context van de strijd tegen de vakbonden

Vakbonden waren in de moeizame strijd van de NSB om Nederlandse arbeiders ook een geduchte concurrent voor de NSB. Binnen de beweging werd in 1933 onder meer geconcludeerd dat het gebrek aan arbeiders onder NSB-leden te maken had met het feit dat de zij ‘in hun vakbeweging vast zitten aan ziektekassen en steunkassen’. De katholieken, protestanten en socialisten hadden namelijk al hun eigen wettelijk erkende vakbonden met eigen door de staat gesubsidieerde werklozenkas.⁹⁹ Om dit probleem op te lossen moest de NSB met een eigen alternatief voor de bestaande vakbonden komen. Met dit wapen in de hand zou de NSB dan wel kunnen profiteren van de grote werkloosheid en ontevreden werklozen kunnen losweken uit de bestaande zuilen.

Het oprichten van een eigen NSB-vakbond verliep echter zeer moeizaam, waardoor de beweging voor de verkiezingen van april 1935 geen eigen vakbond had. Mussert nam op 4 januari 1934 een belangrijke stap voor een geïnstitutionaliseerde plek voor arbeiders in zijn beweging: hij richtte de Nationaal-Socialistische Werknemers Organisatie (NSWO) op. Deze naam verwees direct naar de enige nog toegestane Duitse vakbond, de National-Sozialistische Betriebszellen-Organization (NSBO). Het was de bedoeling dat de NSWO zich binnen afzienbare tijd zou ontwikkelen tot een wettelijk erkende, Nationaalsocialistische vakbond met eigen, door de staat gesubsidieerde, werklozenkas. Vanwege wanbeleid ging het echter al mis met de NSWO voordat koninklijke goedkeuring werd verkregen. Op 20 februari 1934 liet Mussert alle activiteiten van de NSWO stilleggen en de organisatie stierf uiteindelijk een stille dood.¹⁰⁰

Hoe *Volk en Vaderland* de politieke strijd met de vakbonden zag blijkt uit een artikel van 3 februari 1934 dat Te Slaa en Klijn ook aanhalen.¹⁰¹ Dit was een verslag in *Volk en Vaderland* van de oprichting van de NSWO. De schrijver schetst hierbij het beeld dat veel andere vakcentrales verbonden zijn aan politieke partijen, terwijl veel werknemers louter bij hun vakbond aangesloten zouden zijn om financiële redenen (werkloosheidsuitkering, rechtsbijstand). Een belangrijk voorbeeld hierbij was het socialistische NVV: de NVV-leiders zouden allemaal lid zijn van de SDAP, terwijl “de massa der leden” geen lid van deze partij zou zijn volgens *Volk en Vaderland*.¹⁰² Het beeld van de arbeider is dus dat deze ten eerste vooral gedreven is door aan de economische crisis gerelateerde redenen en ten tweede dat

---

⁹⁹ E. Klijn en R. te Slaa, *De NSB: Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (3e druk Amsterdam 2021) 898.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ ‘De N.S.B.- en de vakbeweging’, *Volk en Vaderland* (3 februari 1934).

¹⁰² Ibid.

deze in politiek opzicht niet erg gedreven is. Het beeld van de ‘vakbonzen’ is dat deze de vakbonden tot een politiek middel maken door de van hen afhankelijke arbeider aan te sporen tot trouw aan een partij. Volk en Vaderland omschreef de vakbonden als “de sterkste burcht” van de tegenstanders van de NSB.¹⁰³

Karakterisering van eigenschappen: vakbonden zijn onchristelijk

Vanuit verschillende vakbonden kreeg de NSB ook tegenstand te verwerken. Verschillende christelijke vakbonden bepaalden bijvoorbeeld dat hun lidmaatschap onverenigbaar was met het lidmaatschap van de als “onchristelijk” beschouwde NSB.¹⁰⁴ NSB’ers konden daardoor geroyeerd worden. *Volk en Vaderland* verweet de vakbondsbestuurders daarbij “misbruik van het royement”¹⁰⁵, maar kwam ook met meer ideologische tegenpropaganda, waarbij het blad beweerde dat juist de christelijke vakbonden onchristelijk waren. Hierbij gebruikte *Volk en Vaderland* de kop “De geest van Sikkel”.¹⁰⁶ Dit verwijst naar Johannes Cornelis Sikkel, een vooraanstaand persoon in de christelijk-sociale beweging. In deze twee artikelen trachtte de schrijver te beargumenteren dat christelijke vakbonden in strijd waren met het christendom. *Volk en Vaderland* sprak hierbij van de “z.g. Christelijke, maar in wezen anti-christelijke vakorganisatie”.¹⁰⁷ Met het aanmoedigen van aansluiting bij een vakorganisatie zou het geweten van gelovigen worden “verkracht”.¹⁰⁸

Verder werd Sikkel zelf nog geciteerd. Hij zou over de “tegenwoordige vakorganisatie” onder meer gezegd hebben dat die van “materialistisch beginsel”, “anarchistische strekking” en “een opstand tegen de ordinantiën Gods” zou zijn.¹⁰⁹ Sikkel zou bovendien gewaarschuwd hebben dat de vakbeweging “naar het rijk van den Anti-Christ” leidt als “ze ingang kan vinden in het Christendom”.¹¹⁰ Door deze negatieve karakterisering van de vakbeweging te combineren met het ophemelen van J.C. Sikkel combineerde *Volk en Vaderland* twee dingen. Enerzijds werd dus de christelijke vakbeweging in diskrediet gebracht als zijnde in strijd met de christelijke leer. Anderzijds trachtte *Volk en Vaderland* door het aanhalen van Sikkel het ‘positief christelijke’ karakter van de NSB te benadrukken. *Volk en Vaderland* wekte zo de indruk wel degelijk aan de kant van het christendom te staan, wat wantrouwen vanuit christelijke hoek moest wegnemen.

---

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ E. Klijn en R. te Slaa, *De NSB: Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (3e druk Amsterdam 2021) 621.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ ‘De geest van Sikkel’, *Volk en Vaderland* (13 april 1935).

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Ibid.

Verstoting: financiële malversaties

Vakbondsleden betaalden contributie en vertrouwden erop dat ze in ruil daarvoor indien nodig bijstand kregen van hun vakbond. *Volk en Vaderland* zag dit als de belangrijkste motivatie voor lidmaatschap van de vakbond en probeerde dit vertrouwen dan ook weg te nemen. Het NSB-blad zette de vakbonden dus neer als verlengstuk van politieke partijen. Waar het NSB blad de 'bonzen' van de SDAP neerzette als "parasieten op den arbeid"¹¹¹, sloeg dit ook op de 'vakbonzen', oftewel de socialistische vakbondsleiders. De vakbondsleiders werden in het eerder aangehaalde artikel met die kop neergezet als mensen die niets konden doen aan de positie van de arbeiders, dit ook wisten en krampachtig aan hun positie vasthielden. Ze zouden de "murw georganiseerde massa bij den neus rondleiden" en de socialistische vakbonden zouden hun "beste waarborg" zijn dat de leden een volgens *Volk en Vaderland* zinloze strijd tegen het kapitalisme blijven voeren.¹¹²

Waar *Volk en Vaderland* de vakbondsleiders eenmaal dus expliciet onder de kop "parasieten op den arbeid" omschreef, gebeurde dat in andere gevallen impliciet. Een van de dingen die meermaals terugkomen is de beschuldiging van financiële malversaties. *Volk en Vaderland* trachtte de vakbonden te de-legitimeren door te beweren dat het contributiegeld van de leden in "bodemlooze putten"¹¹³ verdwijnt. Vakbonden brachten bijvoorbeeld bladen uit om de leden voor te lichten. Het NVV was zelfs samen met de SDAP oprichter van de socialistische N.V. Arbeiderspers. *Volk en Vaderland* beweerde hierover dat er miljoenen ingestoken zijn, die er nooit meer uit zouden komen, maar wel op de balansen van de bonden zouden staan.¹¹⁴ Ook over het R.K. Werkliedenverbond beweerde het NSB-blad dat er geldtekorten zijn ontstaan die door de vakbond gedekt moesten worden.¹¹⁵

De vakbondsleiders werden daarmee neergezet als politieke opportunisten en onverantwoordelijke leiders. Aangezien *Volk en Vaderland* vooral aasde op de door financiële, niet politieke motieven gedreven arbeider, paste deze de-legitimering binnen dat beeld. De vakbonden werden namelijk ge-delegitimeerd door vermeend financieel wanbeheer aan te kaarten, dat veroorzaakt zou worden door de politieke activiteiten van de vakbond.

Karakterisering van eigenschappen: vakbonden zijn zwak

Henri Polak was al ruim voor de Provinciale Statenverkiezingen van 1935 vijand nummer 1 van *Volk en Vaderland*.¹¹⁶ De haatcampagnes tegen Polak en andere Joodse tegenstanders

---

¹¹¹ 'Parasieten op den arbeid', *Volk en Vaderland* (13 april 1935).

¹¹² 'Parasieten op den arbeid', *Volk en Vaderland* (13 april 1935).

¹¹³ 'De lekkende schuit', *Volk en Vaderland* (13 april 1935)

¹¹⁴ 'Twee ton tekort', *Volk en Vaderland* (2 maart 1935).

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ E. Klijn en R. te Slaa, *De NSB: Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (3e druk Amsterdam 2021) 694.

konden zoals bleek in de vorige hoofdstukken dienen om democratische instituties te ondermijnen. Dat Polak vijand nummer 1 van *Volk en Vaderland* werd valt daardoor niet alleen te verklaren door zijn antifascistische houding en Joodse afkomst, maar ook door zijn prominente rol binnen belangrijke democratische instituties die de *Volk en Vaderland* trachtte te ondermijnen. Polak was dus Eerste Kamerlid namens de SDAP, speelde een prominente rol binnen de (Socialistische) pers en was ook een prominent vakbondsbestuurder.

Polak was ook een belangrijk figuur in de Algemene Nederlandsche Diamantbewerkers Bond (ANDB) van 1894 tot 1940. De ANDB was de vakbond van de hoofdzakelijk Joodse Diamantbewerkers die vooral in Amsterdam zaten. Het was de eerste moderne vakbond in Nederland en gold als model voor het in 1905 opgerichte NVV. Hoewel de ANDB in eerste instantie neutraal was, voegde de bond zich bij de Sociaaldemocratische zuil. De meeste vooraanstaande leden van de ANDB speelden ook een rol in de socialistische vakvereniging NVV en de SDAP.¹¹⁷ ‘Fascistenvreter’ Henri Polak was dus binnen deze bond een vooraanstaand figuur en de leden waren veelal Joods. Te Slaa en Klijn benoemden dat *Volk en Vaderland* in november 1934 al sprak over “Anti-Germanen” bij de ANDB, waarbij het NSB-blad doelde op Joden.¹¹⁸ *Volk en Vaderland* beschuldigde Polak er daarbij bovendien van dat hij “de strijd had aangekondigd met onzen Germaanschen volksaard”.¹¹⁹ Ook over Polak als vakbondsleider en zijn ANDB was dus incidenteel een onmiskenbaar volks, antisemitisch narratief te horen.

Wat echter ook naar voren komt is dat *Volk en Vaderland* Polak en de ANDB en NVV als zwak typeerde, wat verklaarbaar is vanuit de historische context. De Socialistische vakbeweging, met de ANDB als voorbeeld, stond namelijk bekend als vakbond die veel meer dan zijn christelijke evenknieën geneigd was tot (dreigen met) stakingen. Gedurende de jaren ‘30 trad hierin echter een verandering op, met de economische crisis als oorzaak. Begin jaren ‘30 werd er nog veel gestaakt, maar zelfs de SDAP en NVV zijn hier in 1934 vanaf gestapt. De grote werkloosheid veroorzaakte namelijk machteloosheid en moedeloosheid bij de arbeiders. Ook de leiders van de SDAP en NVV verwachtten daardoor niet veel meer van staken en protesteren. Daardoor was 1934 een jaar waarin de vakbond minder dan ooit tot dit soort acties overging. Wat restte was onderhandelen over betere regelingen voor werklozen. Ook de socialistische vakbonden konden dus weinig anders doen dan de symptomen van de crisis bestrijden.¹²⁰ Polaks ANDB ontkwam ook niet aan deze malaise.

Deze context bood de mogelijkheid om de socialistische vakbonden als zwak te typeren. Enkele titels van kleinere artikelen in *Volk en Vaderland* maken dit duidelijk. Het NSB-blad sprak bijvoorbeeld van “De lekke schuit”, doelend op het N.V.V..¹²¹ Het NSB-blad wijdde ook een artikel aan Polak met de titel “Arme Hein” (verwijzend naar Henri Polak) en

---

¹¹⁷ J.C.H. Blom en J.J. Cahen, ‘Joodse Nederlanders, Nederlandse joden en joden in Nederland (1870-1940)’ in: J.C.H. Blom, R.G. Fuks-Mansfeld, I. Schöffer (red.), *Geschiedenis van de joden in Nederland* (2e druk; Amsterdam 2004).

¹¹⁸ ‘Jubileum der anti-Germanen’, *Volk en Vaderland* (24 november 1934).

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ J.J. Woltjer, *Recent Verleden: Nederland in de twintigste eeuw* (3e druk; Amsterdam 2005) 156.

¹²¹ ‘De lekke schuit’, *Volk en Vaderland* (13 april 1935).

de ondertitel “de roode garde is niet meer in actie te brengen” (verwijzend naar de ANDB).¹²² Hoewel *Volk en Vaderland* (vooral Joodse) socialisten vaak criminaliseerde, deed het NSB-blad dat hier niet. *Volk en Vaderland* stelde bijvoorbeeld: “Duidelijk blijkt immers uit de onverschilligheid van zijn leden voor deze groot opgezette actie, dat de garde, de roode diamantbewerkerbond, niet meer betrouwbaar is. Als het al zoover gekomen is, dat deze meest fanatieke strijders voor het marxisme niet meer in beweging te krijgen zijn, wanneer het N.V.V. roept, dan is het wel erg.”¹²³ Waar woorden als “de meest fanatieke strijders voor het marxisme” vaak een opmaat waren naar criminalisering, was het hier onderdeel van een poging om de zwakte van het N.V.V. aan te tonen. De “terugtocht” binnen de gelederen van het N.V.V. zou zijn begonnen en Polaks “vesting” zou afbrokkelen. Voor de rol van “arme hein” Polak gold hetzelfde. De schrijver schreef hem onder meer “angst” toe, stelde dat hij er “ontdaan” van was en dat de veronderstelde achteruitgang van het N.V.V. hem zijn nachtrust kostte.¹²⁴

Kort samengevat zette *Volk en Vaderland* de christelijke vakbonden door middel van karakterisering van eigenschappen weg als ‘onchristelijk’, maakte het blad gebruik van verstoting door beschuldigingen van financiële malversaties en zette het de socialistische vakbonden neer als ‘zwak’. Hiermee trachtte *Volk en Vaderland* het vertrouwen van de arbeiders in hun vakbonden aan te tasten.

Conclusies

Naar aanleiding van de analyse van de de-legitimering van Nederlandse politieke partijen, schrijvende pers en vakbonden kunnen een aantal dingen geconcludeerd worden. Het bestuderen van artikelen in *Volk en Vaderland* aan de hand van de theorie van Bar-Tal geeft meer inzicht in hoe dit NSB-blad functioneerde als middel waarmee getracht kon worden om democratische instituties te ondermijnen. *Volk en Vaderland* maakte vooral gebruik van verstoting, karakterisering van eigenschappen en politieke etiketten. Bij verstoting ging het onder meer om beschuldigingen van corruptie, zelfverrijking, onbetrouwbaarheid en zelfs volksondermijning. Bij het karakteriseren van eigenschappen kwam onder meer naar voren dat *Volk en Vaderland* tegenstanders wegzette als ‘onchristelijk’. Hiermee probeerde het NSB-blad tegenstanders te de-legitimeren en tegelijkertijd te benadrukken dat de NSB ook een christelijke partij wilde zijn. Bij het gebruiken van politieke etiketten associeerde *Volk en Vaderland* tegenstanders met communisten of groot-kapitalisten. Daarmee konden tegenstanders als anti-christelijk en internationalistisch bestempeld worden en kon *Volk en Vaderland* het anti-marxisme en anti-kapitalisme van de NSB onder de aandacht brengen. Deze twee politieke etiketten konden bovendien gecombineerd worden door de inspiratie die de NSB uit Duitsland kreeg.

De groeiende volkse invloed kwam daarbij ook naar voren in de door *Volk en Vaderland* gekozen de-legitimerings strategieën. Dit sluit aan bij de radicalisering van de

---

¹²² ‘Arme Hein. de roode garde is niet meer in actie te brengen’, *Volk en Vaderland* (1 december 1934).

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Ibid.

NSB die Te Slaa en Klijn ook beschrijven. Die invloed drukte steeds meer zijn stempel op de inhoud van *Volk en Vaderland*. De schrijvers van het NSB-blad leenden hierbij expliciet de-legitimeringsmethodes van hun Duitse geestverwanten. De casussen “Het land van Barmat” en “Cultuur-Bolsjewisme als kunst” brachten zowel de Nederlandse politiek als de Nederlandse pers in verband met Joden die voor de *Volk en Vaderland*-schrijvers als zondebokken fungeerden. Analyse hiervan aan de hand van Bar-Tals theorie liet zien dat aan de Joodse zondebokken veel de-legitimerende etiketten gehangen konden worden door *Volk en Vaderland*. Prominent kwamen daarbij de politieke etiketten ‘groot-kapitalist’ en ‘bolsjewist’ naar voren. Bovendien deed *Volk en Vaderland* hierbij aan verstoting door beschuldigingen van volksondermijning en corruptie. Ook karakterisering van eigenschappen als ‘onchristelijk’ en ‘internationalistisch’ hing vast aan deze strategie. De schrijvers van *Volk en Vaderland* leken zich bewust te zijn van de de-legitimerende werking die het Barmat-schandaal en het cultuurdebat op de Duitse democratie heeft gehad en lieten zich erdoor inspireren. Dit gebeurde ondanks dat de NSB-partijlijn op dat moment officieel het antisemitisme van de nazi’s nog niet omarmde.

Bibliografie

Boterman, F., *Tussen utopie en crisis: Nederland in het interbellum 1918-1940* (Amsterdam 2021).

Dana Arieli-Horowitz, 'The Jew as 'destroyer of culture' in national socialist ideology', *Patterns of Prejudice* 32:1 (2010) 51-67.

Geleijnse, H., *Fascisme en de goede dictator: oordelen en dwalingen van de Nederlandse pers (1920-1940)* (Hilversum 2022).

Groeneveld, G., *Zwaard van de geest: het bruine boek in Nederland 1921-1945* (2011).

Gijsenbergh J., *Democratie en gezag. Extremismebestrijding in Nederland, 1917-1940* (Nijmegen, 2016).

Havenaar, R., *De NSB tussen nationalisme en 'volkse solidariteit'. De vooroorlogse ideologie van de Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland* (Den Haag 1983).

Hartmans, R., *Vijandige broeders? De Nederlandse sociaal-democratie en het nationaal-socialisme, 1922-1940* (Amsterdam 2012).

Jonathan Zatin, 'Guilt by association: Julius Barmat and German Democracy', *Moving the Social* 47 (2012) 83-114.

Pollmann, T., *Mussert & Co: De NSB leider en zijn vertrouwelingen* (Amsterdam 2012).

Te Slaa, R., Klijn, E., *De NSB: Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (Amsterdam 2021).

Te Slaa, R., *Wat is fascisme? Oorsprong en ideologie* (Amsterdam 2017).

Woltjer, J.J., *Recent Verleden: Nederland in de twintigste eeuw* (3e druk; Amsterdam 2005).

Primaire bronnen:

Mussert, A. A., *Brochure no. IV. Actuele Vragen. Antwoord van het Nederlandsche Nationaal-Socialisme (Fascisme) op een tiental Nederlandsche Vragen* (1934).

'Van boerenbloed', *Volk en Vaderland*, 26 mei 1934.

Arme Hein. de roode garde is niet meer in actie te brengen', *Volk en Vaderland*, 1 december 1934.

'Misbruik van het roeyement. De Chr. Bouwarbeidersbond royeert N.S.B.-ers', *Volk en Vaderland* (22 december 1934).

'Valsch corporativisme. Oude wijn in nieuwe zakken', *Volk en Vaderland* (12 januari 1935).

'Een interview met kardinaal Bourne. Aparte katholieke partij ongewenscht geacht voor Engeland', *Volk en Vaderland* (12 januari 1935).

'Het land van Barmat', *Volk en Vaderland* (26 januari 1935).

'Waarheid in de journalistiek', *Volk en Vaderland* (26 januari 1935).

'Film-opvoeding. Cultuur-bolsjewisme als "kunst"', *Volk en Vaderland* (2 februari 1935).

'Nog een brochure over de S.D.A.P.', *Volk en Vaderland* (9 februari 1935).

'De Bonzerij. Parasieten op het hongerende volk', *Volk en Vaderland* (23 februari 1935).

'Twee ton tekort', *Volk en Vaderland* (2 maart 1935).

'Vrienden van Bat'a. De arbeiderspers beschermt het kapitaal', *Volk en Vaderland* (9 maart 1935).

'De terreur. Wie de "looden pijpen" dragen', *Volk en Vaderland* (16 maart 1935).

'De lekke schuit', *Volk en Vaderland* (13 april 1935).

'De geest van Sikkel', *Volk en Vaderland* (13 april 1935).

'Parasieten op den arbeid', *Volk en Vaderland* (13 april 1935).